

LUCIA GREŠKOVÁ

Organizácia a extrémizmus – ako organizácia podmieňuje násilie¹

Globalisation of religion, on the one hand, helps establish constructive dialogue, promotes ecumenism, and supports communication between religions; on the other hand, it activates religious radicalism and extremism. Extremism is a complex problem: its origin varies and the people it involves vary even more. The most common problem when defining terrorism may be the failure to distinguish between assumed terrorist activities and other forms of threatening acts. Another mistake in defining extremism is the fact that it is often connected with one or the other side of the political battle. It is also not surprising that extremism is often identified with revolutionary opposition.

This paper studies religious extremism as one of the phenomena of the new religiosity. Are there any features or factors these two terms have in common and could we denote them as elements motivating extremist behaviour? If so, what are they? And if we can somehow point out a group of factors that those who commit religious extremism have in common, could we also find efficient protection or be able to prevent the acts? Two basic approaches can be used to understand behaviour of terrorist organizations: instrumental approach and organizational approach. The first approach is based on the assumption that a terrorist act is a deliberate choice of a political actor. An organization as a unit seeks to achieve collective values, which include radical changes in political and social conditions. Thus, terrorism is interpreted as a response to an external stimulus, especially to a government action. The other approach is focused on internal organizational processes in a group that uses terrorism or between organizations that have similar goals. Subsequently, terrorism presents a result of an organization's struggle for survival, particularly in a competitive environment. An organization responds to the external pressure by changing its benefits for the members or by innovations. Therefore, terrorist acts do not always reflect ideological values of the organization directly.

Key words: terrorism, religious extremism, organization, instrumental approach, organizational approach, islamic religious revival, islamic movements

Pri skúmaní, ako organizácia podmieňuje extrémne násilie, som vychádzala z dvoch základných prístupov: inštrumentálneho a organizačného. O vysvetlenie významu organizácie pri samotnom násilí sa za posledné desaťročie pokúšalo viacero odborníkov. Diskusia o tejto téme, ktorá vznikla na pôde spoločenských vied, jasne ilustruje súčasnú situáciu aj v politológii, kde môžeme sledovať dva základné teoretické a metodologické prístupy súčasnej politológie. Prvý prístup, primordiálny či askriptívny, ráta s možnosťou objektívne určiť znaky organizácie, ktoré vedú k terorizmu. Druhý, situačný alebo inštrumentálny prístup, predpokladá, že oveľa dôleži-

¹ Tento príspevok je súčasťou autorkinej dizertačnej práce *Náboženský extrémizmus ako politický fenomén: v Európe a na Slovensku*, SAV, Ústav politických vied, 2008.

tejšie je sledovať definovanie ľudí samých seba, ako oni sami určujú rozdiely medzi skupinami. Kým prvý prístup prevažoval v staršom období vývoja skúmania fenoménu terorizmu, v súčasnosti sa skôr stretávame s druhým uhlom pohľadu naň.

Pre správanie organizácií vykonávajúcich terorizmus používa M. Crenshaw dva základné prístupy – inštrumentálny a organizačný.² Prvý prístup vychádza z predpokladu, že teroristický akt je zámerná voľba politického aktéra. Organizácia ako jednotka sa usiluje dosiahnuť kolektívne hodnoty, ktoré zahŕňajú radikálne zmeny v politických a sociálnych podmienkach. Terorizmus sa tak interpretuje ako odpoveď na vonkajší podnet, najmä vládne akcie. Druhý prístup je zameraný na vnútorné organizačné procesy v skupine, ktorá používa terorizmus, alebo medzi organizáciami, ktoré majú podobné ciele. Terorizmus sa potom chápe ako výsledok organizačného boja o prežitie, zvyčajne v súťaživom prostredí. Organizácia reaguje na tlak zvonku zmenou ponúk pre členov alebo prostredníctvom inovácie. Teroristické akcie tak nemusia priamo odrážať ideologické hodnoty danej organizácie.

Inštrumentálny prístup

Tento prístup považuje násilie za zámerné. Terorizmus je prostriedok na dosahovanie politických cieľov. Klasické práce k stratégii konfliktu, ako napríklad Thomasa C. Schellinga, predpokladajú, že terorizmus je jedna z foriem násilného donútenia, metóda vyjednávania založená na moci ubližovať a zastrášať, ako náhrada za použitie otvorenej vojenskej sily.³ Schelling vo svojej práci *Stratégia konfliktu* na pozadí pretekov v zbrojení v 50. rokoch minulého storočia podal svoje chápanie teórie hier ako jednotnej platformy spoločenských vied. Zdôraznil fakt, že jedna strana dokáže posilniť svoju pozíciu zjavným zhoršením svojich možností, to znamená, že schopnosť odvety môže byť oveľa užitočnejšia než schopnosť odolať útoku, a neistá odvetá je spoľahlivejšia a účinnejšia než istá odvetá. Schelling ukázal, že schopnosť potrestať útok môže byť v hrách dôležitejšia, než schopnosť účinne sa brániť. Práve takéto postoje majú veľký význam pri riešení konfliktov. Schellingove aplikácie v mikroekonomických modeloch firmy a jeho analýza strategických záväzkov vysvetľujú celý rad fenoménov, od konkurenčných stratégií podnikov až po rozhodnutia politickej moci. Vychádzal z teórie hier, z formálneho štúdia racionálnych a jednoznačných očakávaní. Terorizmus je tak určený na vyvolávanie zmien vo vládnom politickom stanovisku, nie na deštrukciu vojenského potenciálu. Pri neštátnej organizácii používajúcej terorizmus sa predpokladá, že koná na základe výpočtu prínosov a hodnôt dosiahnutých z akcie, ceny útoku a jeho zlyhania, následkov nečinnosti alebo pravdepodobnosti úspechu. Teroristické útoky sa môžu objaviť z rôznych dôvodov: hľadaná hodnota je mimoriadne dôležitá; náklady na útok sú nízke a pravdepodobnosť úspechu je vysoká. Extrémistické skupiny môžu dať otvorene najavo svoje očakávanie odmeny alebo byť činom zúfalstva, v reakcii na príležitosť, alebo hrozbu. Konanie útočníka je určené vnímaním podnetov a príležitosti.⁴ Existencia príležitosti na prekvapujúci útok môže dať politický podnet na terorizmus tam, kde

² CRENSHAW, M. Theories of Terrorism: Instrumental and Organizational Approaches. In: RAPOPORT, D. C. *Inside Terrorist Organizations*. 2. vyd. New York : Frank Cass Publishers, 2001.

³ SCHELLING, T. C. *Arms and Influence*. New Haven, CT: Yale University Press, 1966.

⁴ KNORR, K., MORGAN, P. (eds.). *Strategic Military Surprise: Incentives and Opportunities*. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1983.

predtým neexistoval. Príležitosť môže vychádzať zo zraniteľnosti a dostupnosti symbolických cieľov (ako bola napríklad prítomnosť britských jednotiek v Severnom Írsku) alebo z ponuky zdrojov od zahraničných vlád. Aké strategické podmienky potom podporujú prekvapenie? Prekvapenie môže byť, jednoducho, agresívne, zamerané na rýchle a lacné víťazstvo. Krátkodobé víťazstvo môže zahŕňať zisk z propagandy, ktorý demonštruje slabosť vlády. Extrémistické skupiny môžu byť o to nebezpečnejšie, ak sa cítia pod stálym tlakom a v defenzíve, s malou stratou zo samovražedného útoku.

Vlády často vedia, že teroristické útoky sú pravdepodobné, vedia, aké sú približné ciele útoku, ale nedokážu predvídať deň alebo hodinu útoku. Navyše, prekvapenie sa môže dosiahnuť cez technické alebo doktrínálne inovácie. Zmysel inovácie v terorizme je udržať možnosť prekvapenia, pretože to je rozhodujúce pre úspech.

Ak teroristi sú inštrumentálni a vypočítaví, prostriedky, ktoré používajú, sú logicky spojené s ich cieľmi. Ciele terorizmu sú napríklad symbolicky spojené s ideológiou a vierou organizácie. Predvídateľnosť a nepredvídateľnosť teroristického činu závisia od existencie spojitosti medzi obeťou a zámerom. Teroristická ideológia, bez ohľadu na mieru jej nereálnosti, musí sa brať vážne ako príručka zámerov. V súvislosti s hrozbou má vláda dve základne alternatívy: obranu a zastrašovanie. Glenn Snyder navrhol klasickú formuláciu tohto problému⁵, podľa ktorej obrana rozhodne znamená zabránenie nepriateľovi dosiahnuť jeho fyzické objekty. Obranné teritórium a hodnoty môžu zahŕňať nielen pasívne obranné opatrenia – stráženie potenciálnych objektov útoku alebo postavenie bariér – ale aj taktickú ofenzívnu odpoveď.

V rozpore s obrannými opatreniami, ktorých zmyslom je limitovať objektívne možnosti prístupné pre terorizmus, je stratégia zastrašovania. Zastrašovanie zamýšľa zamedziť konflikt presvedčením protivníka, že náklady na plánovanú teroristickú akciu prevyšujú akékoľvek potenciálne zisky, ktoré by sa ňou mohli dosiahnuť. Dve formy zastrašovania sú podľa Snydera otvorené pre obrancu. Prvou je odmietnutie, stratégia podobná a v realizácii podstatne identická s obranou.

Napriek tomu sa odmietnutie považuje zvyčajne za najslabšiu formu odstrašovania. Je komplikované urobiť tento druh bojových výdavkov neprijateľnými, najmä ak organizácia vie naverbovať členov ochotných zobrať na seba najvyššie osobné riziká. Demonštrácia ochoty zomrieť pri pokuse môže vynahradiť zlyhanie.

Druhou formou zastrašovania je všeobecne známa forma. Trest alebo odplata zahŕňajú hrozbu použitia vojenskej sily v reakcii na útok potom, ako bol spáchaný. Možnosť odplaty predpokladá, že odradí nepriateľa od útoku, silou štátnych alebo vládnych ozbrojených zložiek. Odvetné hrozby môžu byť symetrické a asymetrické. Tento prístup boja proti terorizmu má aj svoje nedostatky. Vyskytli sa komplikácie pri časovaní zastrašovania, aby sa zamedzilo prekvapeniu z útoku. Navyše, použitie sily môžu vyvolať eskalácia a rozširovanie konfliktu. Akcie, ktoré sú plánované ako obranné, môžu iní chápať ako agresívne.

Teroristický akt reprezentuje strategickú voľbu. Organizácia používa teroristické činy ako jednotku, na základe kolektívnych hodnôt. Prostriedky terorizmu sú logicky spojené so zámermi a zdrojmi; prekvapenie nahrádza slabosť. Zmysel terorizmu je priniesť zmenu v prostredí aktéra. Model terorizmu vychádza z procesu akcia – reakcia, terorizmus odpovedá na to, čo robí vláda.

⁵ SNYDER, G. H. *Deterrence and Defense: Toward a Theory of National Security*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1961.

Nárast výdavkov na terorizmus ho robí menej pravdepodobným; naopak, pokles výdavkov ho robí viacej pravdepodobným. Terorizmus zlyháva, ak jeho uskutočňovatelia nedosiahnu svoje stanovené politické ciele.

Organizačný prístup

Tento prístup sa sústredil na vnútornú politiku organizácie. V tvrdení, že terorizmus sa môže stať sebestačným napriek svojim politickým následkom, predpokladá, že hlavným a základným zmyslom akejkoľvek politickej organizácie je jej sebazáchova (prežitie).⁶ Teroristické správanie tak predstavuje skôr výsledok vnútornej dynamiky organizácie ako strategický krok. Minimálny cieľ akejkoľvek organizácie je prežitie, hoci ciele ľudí zastavajúcich funkcie v organizácii prevyšujú toto prežitie. Vodcovia sa všeobecne usilujú zlepšiť a presadiť organizáciu. Ich osobné ambície sú spojené so životaschopnosťou organizácie a politickou pozíciou.

Podnety na vstup do teroristickej organizácie, najmä do takej, ktorá je už vytvorená a známa, zahŕňajú množstvo osobných potrieb – patriť do skupiny, získať sociálny status a reputáciu, nájsť priateľstvo a zábavu alebo dosiahnuť materiálne výhody. Za určitých podmienok sa členstvo v ilegálnej organizácii považuje za hodnotný sociálny vzťah, člen nadobúda rešpekt a obdiv rodiny a príbuzných. Pretože mnohí teroristi sú adolescenti, stať sa členom teroristickej organizácie môže skôr znamenať osobnú odvahu alebo sociálnu vzburu než politickú vieru. Iné popudy môžu byť nedefinované zisky z členstva v skupine, ako je pocit spolupatričnosti, akceptácie a solidarity. Veľa organizácií ponúka zmes týchto stimulov.

Vykupiteľské skupiny môžu byť podobné tak náboženským kultom, ako aj ideologickým organizáciám. Náboženský alebo „posvätný“ terorizmus patrí do tejto kategórie. Násilie má osobný zmysel pre jednotlivca. Je cestou k individuálnej spásu, ľahostajný k politickému záveru pre kolektív v skutočnom svete. Motivácia terorizmu môže byť transcendentná realita, ako aj jej premenenie.

Organizačný prístup vysvetľuje nielen to, prečo terorizmus pokračuje bez ohľadu na politické výsledky, ale aj prečo sa začína. Naznačuje, že štrukturálne zdôvodnenie civilného násillia má limitované použitie.

Organizačný prístup na vysvetlenie teroristického správania predpokladá zložitú motiváciu, ktorá reprezentuje väčšmi ako politický odkaz. Vodcovia teroristických organizácií sa usilujú zachovať životaschopnosť organizácie až po napadnutie vlády.

Teroristický akt je výsledkom vnútornej dynamiky skupiny. Terorizmus zlyháva, keď sa organizácia rozpadá, dosahovanie dlhodobých cieľov nie je žiaduce. Vonkajšie tlaky môžu posilniť súdržnosť skupiny. Teroristické činy sa často javia ako nestále, nepredvídateľné a nepravidelné. Jednotliví členovia organizácie nesúhlasia so závermi a použitými prostriedkami.

⁶ WILSON, J. Q. *Political Organizations*. New York: Basic Books, 1973.

Aplikácia oboch prístupov

Aplikáciu týchto dvoch prístupov si môžeme overiť na islamských organizáciách. Vychádzala som z Johna Esposito.⁷

Moderné islamské organizácie boli riadiacou silou dynamického rozšírenia islamskej obnovy. Boli aj dôležitým bodom alebo stelesnením islamskej hrozby v očiach západných vlád, ako aj mnohých vlád moslimského sveta. Islamské hnutia predstavujú pre niektoré z nich hodnovernú alternatívu ku skorumpovaným, vyčerpaným a neefektívnym režimom. Pre mnohých ostatných sú destabilizujúcou silou – demagógmi, ktorí využívajú akúkoľvek taktiku, aby dosiahli moc. Násilie a terorizmus spáchané skupinami ako napr. Strana Božia, Svätá vojna, Božia armáda a Vykúpenie z pekla vyvolávajú predstavy náboženských fanatikov smädných po pomste a so sklonmi k násiliu. Väčšina islamských organizácií by vyhlásila, že ak to majú povolené, pracujú vnútri politických systémov a dožadujú sa zmeny zdola postupným procesom reformy. Veľa islamských organizácií dnes podporuje politickú liberalizáciu a demokratizáciu, ich členovia sa zúčastňujú na voľbách a slúžia v zákonodarstve alebo vo vládných kabinetoch.

Kým islamské náboženské obrozenie a islamské hnutia sú neodlučiteľné od islamskej histórie a v istom zmysle sa môžu považovať za časť súčasného obrodného cyklu v histórii, veľa hnutí sa dnes líši od tých zo začiatku 20. storočia v tom, že sú moderné, nie tradičné vo svojom vedení, ideológii a organizácii.

Muslimské bratstvo a Džamát-i-Islamí

Na to, aby sme mohli pochopiť pôvod a podstatu moderného islamského hnutia, treba sa bližšie pozrieť na dve dominujúce organizácie na scéne moslimského sveta 20. storočia. Súčasný islamský aktivizmus je značne ovplyvnený Muslimským bratstvom a Džamát-i-Islamí (Islamskou skupinou/spoločenstvom). Ich zakladatelia a ideológovia, Hassan al-Banna a Sajjid Qutb z Bratstva a Mawlana Abul Ala Mawdudi z Džamátu, mali nesmierny vplyv na rozvoj islamských hnutí po celom moslimskom svete.

Hassan al-Banna (1906 – 1949), učiteľ a bývalý žiak islamského modernistu Rashida Rida, založil Muslimské bratstvo (Ikhwan al-Muslimin) v Egypte v roku 1928, kým Mawlana Abul Ala Mawdudi (1903 – 1979), novinár, zorganizoval Džamát-i-Islamí v Indii v roku 1941. Obaja obviňovali európsky imperializmus a westernizovaných moslimských vodcov z mnohých vtedy aktuálnych problémov. V Egypte kritika Bratstva namierená proti západnému imperializmu a chorej egyptskej spoločnosti našla prístupné publikum medzi nábožensky orientovanými, ako aj väčšmi západne a sekulárne orientovanými elitami.

Na juhu Ázie Mawlana Mawdudi, svedok pádu Osmanskej ríše a kalifátu, obviňoval európsky kolonializmus a objavenie sa moderného nacionalizmu, zahraničnú a západnú ideológiu, ktorá skôr rozdeľovala, než zjednocovala ľudí.

Hassan al-Banna a Mawlana Mawdudi, ktorí boli súčasníkmi, boli zbožní, vzdelaní muži s tradičným islamským pozadím a znalosťou moderného západného myslenia. Obaja videli svoje spoločnosti závislé od Západu, politicky slabé a kultúrne zaostalé. Hassan al-Banna a Mawla-

⁷ ESPOSITO, J. L. *The Islamic Threat: Myth or Reality?* New York: Oxford University Press, 1992, s.172 –193.

na Mawdudi si vzali a znovu aplikovali víziu a logiku obrodeneckej tradície v islame na sociálno-historické podmienky moslimskej spoločnosti 20. storočia. V pravom zmysle modernizovali islam tým, že mu dali modernú interpretáciu alebo preformulovanie, a tak pozdvihli komunitu nábožensky a sociálno-politicky. Mali rovnaký antiimperialistický pohľad na Západ, ktorý znamenal pre moslimské spoločnosti nielen politickú a ekonomickú hrozbu, ale aj hrozbu kultúrnu. Westernizácia ohrozuje podľa nich identitu, nezávislosť a spôsob života moslimov. Napriek odmietaniu westernizácie neboli proti modernizácii. Obaja, Hassan al-Banna a aj Mawlana Mawdudi, boli zapojení do moderných organizácií a inštitúcií, poskytujúcich vzdelávacie a sociálne služby, a používali moderné technológie a masovokomunikačné prostriedky na šírenie svojich odkazov a na mobilizáciu podporovateľov. Ich odkazy sa týkali problémov modernity, analyzovali vzťah islamu k nacionalizmu, demokracii, kapitalizmu, marxizmu, modernému bankovníctvu, vzdelaniu, právu, ženám a práci, sionizmu a medzinárodným vzťahom.

Organizácie Bratstvo i Džamát rovnako rozdeľovali realitu na dve radikálne možnosti: temnotu alebo svetlo, Satana alebo Boha, ignoranciu alebo islam. Obe sa zamerali na vzdelávacie inštitúcie, robili nábor v mešitách, školách a univerzitách: ich členmi sa stávali študenti, robotníci, obchodníci a mladí odborníci. Členská základňa bola najmä mestská, zložená hlavne z nižšej strednej a strednej vrstvy, medzi ktorými boli aj zvlášť úspešní jednotlivci. Cieľom bolo utvoriť novú generáciu moderných a vzdelaných, ale islamsky orientovaných vodcov, pripravených obsadiť miesta v každom sektore spoločnosti. Akokoľvek, kým al-Banna pracoval na rozvoji široko orientovaného populistického hnutia, Mawdudiho Džamát bol elitnou náboženskou organizáciou, ktorej hlavným cieľom bolo trénovať vodcov, ktorí by sa mohli raz dostať k moci. Obe organizácie zastávali „islamskú alternatívu“ ku konzervatívnym náboženským vodcom a moderným, sekulárne a západne orientovaným elitám. Ulama bola všeobecne považovaná za vzdialenú a zastaranú.

Prerobenie spoločnosti a vyrovnanie rovnováhy medzi islamom a Západom sa muselo začať s výzvou alebo pozvaním (dawa) všetkých moslimov k návratu a prevzatiu ich viery v jej plnosti – znovu sa narodiť na priamej ceste Boha. Obe organizácie znovu zdôrazňovali a interpretovali koncept dawa. Povolanie k islamu má dva aspekty: pozvanie pre nemoslimov konvertovať na islam a vyzvanie pre tých, ktorí sa narodili ako moslimovia, aby sa stali lepšími moslimami.

Podobne ako sekulárni a islamskí modernisti aj al-Banna a Mawdudi si všimli slabosť moslimských spoločností, potrebu zmeny a dôležitosť vedy a technológie. Akokoľvek, kritizovali aj sekulárnych aj islamských modernistov za prílišnú závislosť od Západu, príčinu pokračujúcej bezmocnosti moslimských spoločností. V kontraste k islamským modernistom títo novoobrodenci trvali na tom, že moslimovia by nemali pozeráť na západný kapitalizmus alebo komunizmus, ale iba na islam, božsky odhalený základ štátu a spoločnosti. Bratstvo obvinilo Západ, že dáva vieru na nesprávne miesto. Západný sekularizmus a materializmus podryli autoritu náboženstva a morálky, spoločenstva a rodiny. A napokon, Bratstvo stálo za tým, že napriek arabskej podriadenosti Západu, Západ zradil Arabov tým, že podporil izraelskú okupáciu Palestíny.

Verejné odsúdenie Západu neznamenalo masové odmietnutie modernizácie. Obaja, al-Banna aj Mawdudi, rozlišovali medzi westernizáciou a modernizáciou, medzi západnými hodnotami a modernými ideami a inštitúciami.

Tak ako formoval sociálny kontext ideologické názory Hassana al-Banna a Mawlana Mawdudiho, bola aj ideológia islamského obrodzenia v Egypte formovaná a stala sa viacej militantnou a bojovnou v 50. a 60. rokoch 20. storočia ako výsledok konfrontácie Moslimského bratstva s egyptským štátom. Ako architekt radikálneho islamu vystúpil Sajjid Qutb (1906–1966).

Qutb pretvoril ideologickú vieru al-Bannu a Mawdudiho do odmietavej revolucionárskej výzvy k zbraniam. Rovnako ako al-Banna aj Qutb sa chcel stať nezabudnuteľným mučeníkom islamskej obrody. Bol aktívnym účastníkom literárnych a sociálnych debát vo svojom období a skoro sa stal produktívnym autorom, publikujúcim poéziu a literárnu kritiku. Qutb bol aj zbožným moslimom, ktorý vedel už ako dieťa naspamäť Korán a v období po 1. svetovej vojne písal postupne o islame a stave egyptskej spoločnosti. V roku 1948 publikoval *Sociálnu spravodlivosť v Islame*, v ktorej tvrdil, že oproti kresťanstvu a komunizmu má islam svoje vlastné sociálne učenie alebo cestu, islamský socializmus, ktorý sa vyhýba nástrahám separácie náboženstva od spoločnosti na jednej strane a ateizmu na strane druhej.⁸

V roku 1949 Qutb odišiel do Spojených štátov na štúdium. Táto skúsenosť bola dôležitým bodom obratu v jeho živote. Po tejto návšteve sa stal prísne kritickým voči Západu a krátko po svojom návrate do Egypta, v roku 1951, stal sa členom Muslimského bratstva a počas 50. rokov 20. storočia aj jeho hlavným hlasom. Pre svoju oddanosť, inteligenciu, bojovnosť a literárny štýl bol mimoriadne efektívnym pri rastúcej konfrontácii medzi represívnym režimom a Bratstvom. Počas desiatich rokov väzenia v koncentračnom tábore napísal *V tieni Koránu*, komentár ku Koránu, ako aj svoj najvplyvnejší islamský ideologický traktát *Maalim fil Tariq (Križovatka alebo mílniky)*. Prevzal myšlienky Hassana al-Bannu a najmä Mawlana Mawdudiho do svojich literárnych radikálnych záverov.

Pre Qutba existovali islamské hnutia vo svete plnom útlaku, antiislamských vlád a spoločností. Spoločnosť bola rozdelená do dvoch táborov, strany Boha a strany Satana, na oddaných Bohu a na tých ostatných.

Qutb trval na tom, že utvorenie islamského systému vládnutia bolo Božie prikázanie, a preto nie iba ako alternatíva, ale ako príkaz. Berúc do úvahy politické fakty týkajúce sa autoritatívnych, neislamských režimov, Qutb zhrnuje, že pokusy dosiahnuť zmeny zvnútra existujúcich represívnych moslimských politických systémov, boli neúčinné, a že džihád bol jedinou cestou na zrealizovanie nového islamského poriadku. Qutbov džihád ako ozbrojený boj pri obrane islamu proti nespravodlivosti sa stal predpísanou cestou pre pravých veriacich v existujúcej kríze. Moslimov, ktorí odmietli zúčastniť sa alebo váhali, priradili k nepriateľom Boha. Qutbova formulácia sa stala základným kameňom pre mnohé radikálne skupiny. V roku 1965 Muslimské bratstvo, obvinené z pokusu o Nasserov život, vláda masívne a bezohľadne potlačila. Qutbu a niekoľko ďalších vodcov zadržali a potrestali a tisícky z Bratstva popravili, kým ostatní sa utiahli do podzemných štruktúr alebo utiekli z krajiny.

Politický život Muslimského bratstva a Džamát-i-Islamí nám veľa napovie o podstate islamského hnutia a jeho rozvoji tak v minulosti, ako aj v súčasnosti. Napriek tomu, že Muslimské bratstvo i Džamát začínali so sociálno-morálnou reformou organizácie, neskôr sa zapojili do politiky v presvedčení, že väčšmi islamizovaný štát a spoločnosť vyžadujú pri implementácii islamského práva, koniec koncov, spoluprácu a podporu štátu.

Bratstvo Hassana al-Bannu počas vlády kráľa Farouka, a neskôr v čase Sajjida Qutba počas Nasseroveho režimu, bolo vtiahnuté do konfrontácií s vládami, ktoré odmietali prijať ich požiadavky. Oboch, al-Banna aj Qutba, začali spomínať ako mučeníkov islamského obrodzenia. Hassana al-Banna zabila údajne tajná polícia pri odvete proti Bratstvu pre domnelé zapojenie sa do zavraždenia úradníka vlády kráľa Farouka. Sajjida Qutba obesili ako vodcu domnejš

⁸ QUTB, S. *Social Justice in Islam*. Islamic Publications International, 2000.

sívnej konšpirácie Bratstva proti vláde. Hoci sa zdanlivo jedna organizácia Moslimské bratstvo vnútorne rozdelila do niekoľkých frakcií. Po smrti al-Bannu ani jeden z vodcov nedosiahol jeho autoritu. Napriek potlačovaniu Bratstva v roku 1954 a jeho zdanlivému zániku sa znovu objavilo v Egypte v 70. rokoch.

Mawlana Mawdudiho a Džamáta stále vŕahovali do pakistanskej politiky; i keď radikálne, čoraz viac sa prejavovali vnútri politického systému. Hoci najprv protestovali proti vytvoreniu Pakistanu, po jeho nezávislosti Mawdudi a Džamát sa stali vedúcimi hlasmi v Pakistanskej islamskej republike, fungujúc ako politická strana a presadzujúc svoju požiadavku na islamský štát. Medzinárodné organizácie Džamátu existujú a sú politicky aktívne v Pakistane, Bangladéši, Indii, Afganistane a Kašmíre. Mawdudiho práce sa rozšírili po celom moslimskom svete a vplývajú na islamských aktivistov od Sajjida Qutba po súčasnú generáciu, od Tuniska po Indonéziu.

Myšlienky a stratégie al-Bannu, Qutba a Mawdudiho žijú a sú hlavnými ideologickými vplyvmi na svetové dianie a rozvoj islamských organizácií dodnes. Zlúčením nábožensko-politického aktivizmu so sociálnym protestom alebo reformou predstavujú súčasné islamské hnutia spektrum postavenia od modernizácie a gradualizmu k radikalizmu a revolučnému násiliu, od kritiky Západu po jeho odmietnutie a útok na všetkých, ktorí sú s ním spojení.

Rozmanitosť islamských aktivistických skupín a skúseností je dôkazom flexibility islamu a politického islamu zvlášť. Dokazujú mieru, do akej určité kontexty, rozdielnosti politickej ekonomie, schopnosť islamu mnohých a rôznych interpretácií a osobité charakteristiky a ambície vodcov alebo ideológií formujú ideológiu a stratégiu islamského hnutia. Ved' ako možno zhrnúť do jedného termínu významy ako obrodenie, fundamentalizmus, militantný islam a využitie islamu vládcami (Kaddáfi, Chomejni, Zia ul-Haq, Nimeiri) a islamských organizácií, ich rozdielne prístupy a vzťahy so Západom, ako aj rozmanitosť stratégií a cieľov?

Druhou prekážkou pri hodnotení budúceho vplyvu islamských hnutí – zahŕňajúceho rozsah, v rámci ktorého budú výzvou alebo hrozbou – je ich nedostatočne rozvinutá politická agenda. Teoretické alebo ideologické stanoviská nie sú často spájané so špecifickými modelmi zmeny. Islamské hnutia majú sklon byť viacej špecifické, v závislosti od toho, proti čomu sú, než od toho, za čo sú. Kým všetci môžu hovoriť o islamskom poriadku alebo štáte, o implementácii šarí'ie, o spoločnosti postavenej na islamských hodnotách, podrobnosti bývajú často vágne. Toto platí tak pre staršie hnutia, akým je Egyptské moslimské bratstvo, ako aj pre súčasné skupiny.

Na mikroúrovni bývajú islamské organizácie úspešné v reakcii na konkrétne ľudské problémy. Ich islamské ideológie ponúkajú rámec na zmysel a cieľ, ktorý odpovedá na otázky týkajúce sa oblasti identity, viery a autenticity. Ako sociálne hnutie odpovedajú potrebám mnohých zabezpečením vzdelávacích a sociálnych služieb. Islamské hnutia môžu byť proticudzinecké, ale zriedka bývajú nemoderné. Zbližujú mýtický rozkol medzi náboženstvom a sekulárnou modernizáciou v mestách a na dedinách mnohých rozvinutých krajín moslimského sveta: Irán, Egypt, Libanon a Tunisko.

Tri otázky sa môžu položiť k týmto dvom prístupom a ich aplikácii na politiku:

1. Čo má väčšiu teoretickú hodnotu v termíne logickej súvislosti?
2. Ktorý prístup lepšie vysvetľuje problém reality terorizmu?
3. Ktorý prístup častejšie využívajú politici a tvorcovia politiky?

Definitívne odpovede sa musia podrobiť ďalšiemu výskumu, ale niektoré predbežné predpoklady by sme mohli predložiť.

Instrumentálna teória je jednoduchšia a zrozumiteľnejšia. Pretože zámery aktérov sú vyvo-

dené z ich správania podľa logických pravidiel, je to intelektuálne uspokojujúce a relatívne nenáročné v termínoch informačných potrieb. Hoci údaje z malých skupín, ktoré požívajú tajné násilie, sú ťažko dosiahnuteľné.

Akokoľvek, teória strategickej voľby nemôže objasniť, ako sú determinované preferencie aktérov teroristických činov. Organizačná teória je menej zrozumiteľná a komplexnejšia. Môžu byť tieto dve teórie zlúčené v abstrakte? Možno je organizačná teória istým spôsobom doplnením inštrumentálnej teórie tým, že určuje, aké sú hodnoty oponentov, ako sú determinované preferencie. Ako to môže byť zrejme na použitých príkladoch islamských organizácií. Iná možnosť je, že tieto dva prístupy opisujú typy organizácií, do ktorých sa skutočné skupiny môžu inkorporovať.